

ANTON ADĂMUȚ

Amicus Plato sed magis amica veritas
Istoria spusei de la Homer la Tarski

CUPRINS

Introducere

Despre fiii risipitori și despre felul lor de a fi: de la Homer la Platon și Aristotel / 9

Capitolul I. Risipiți în absolut. În căutarea Lânii de Aur / 19

1. Identificarea problemei / 19
2. O *disputatio* neterminată / 22
3. Homer contra Homer – *clavis homerica*
(și un caz particular: Wilamowitz contra Nietzsche) / 29
4. Despre tăcerile filosofului / 48
5. Reveniri / 59
6. Platon – fiul risipitor. („Păsărarul” contra lui Homer) / 67
7. Aristotel și Homer – pe scurt / 79
8. Aristotel – „mânzul” risipitor contra lui Platon / 80
9. Câte ceva despre *Republica X* și *mimesis*
(despre deprecierea ontologică a imaginii) / 93

Capitolul II. Unde s-a ajuns? Sau despre felurile „amiciții” / 111

Capitolul III. Risipiți în relativ. Istoria spusei de la Cicero la Tarski / 131

1. Cicero – *De contemnenda morte* / 131
2. „Admirabilul” Iustin Martirul și Filosoful / 140
3. Roger Bacon, *Doctor mirabil* și frate franciscan / 145
4. Sfântul Toma – *in doctrina mugitum* / 151
5. Luther – despre „frica de libertate”
(de unde și nevoia de surplus de autoritate – socratică) / 163
6. Alemán, Cervantes, Gracian – *mi amigo es Platón* / 176
7. Newton „a întâlnit prieteni noi” / 178
8. Laurence Sterne și Balzac despre *Amicus Plato*
(și puțin Dickens!) / 179
9. Tarski: *Inimicus Plato sed magis inimica falsitas*
(de la Cantor la Kneale) / 181

Concluzie. „Oglinda Dianei”. De la Lâna de Aur la Creanga de Aur / 189

Bibliografie / 199

Abstract / 215

Résumé / 217

Capitolul I

Risipiți în absolut În căutarea Lânii de Aur

1. Identificarea problemei

Plec în acest text de la un loc aparent la îndemâna fiecăruia dintre noi: *Amicus Plato sed magis amica veritas*. Pare un loc de tot comun (*tópos koinós* – *locus communis* – „commonplace”)! Numai că „locurile comune» nu fac din nimeni vreun specialist în vreo știință, fiindcă ele nu se referă la teze speciale, dar au în schimb întotdeauna o bază empirică, sunt deci o generalizare a cazurilor particulare din știință și din viață”¹. Iar Aristotel ne spune cum că „unele probleme sunt generale, altele sunt particulare [...]. Amândouă felurile de probleme au în comun locurile cu ajutorul cărora stabilim sau respingem universal o propoziție. În adevăr, dacă am dovedit că un atribut aparține tuturor cazurilor, am dovedit totodată că atributul aparține și câtorva cazuri; de asemenea, dacă am dovedit că atributul nu aparține nici unui caz, am dovedit că nu aparține nici câtorva cazuri”². Locul comun pe care vreau să-l pun în discuție îl formulez în felul următor: ce este, până la urmă, ceea ce credem cu toții că ne este la repede îndemână: *Amicus Plato sed magis amica veritas*? Este un „proverb”, o „spusă”, o „formulare”, un „aforism”, un „slogan”, o „inscripție”, o „afirmație”, o „epitomiză”? Și mă întreb asupra acestui lucru pentru că texte de referință nu păstrează nici măcar o minimă constanță față cu locul invocat. Iată câteva exemple suficient de recente :

a. Hans-Georg Gadamer uzează prudent de sintagma „the formulation”³ ;

¹ Cf. Mircea Florian, traducere, studiu introductiv, introducere și note la Aristotel, *Organon II, Topica*, Editura IRI, București, 1998, p. 255.

² Aristotel, *Organon II, Topica*, ed. cit., cartea II, 109 a.

³ Hans-Georg Gadamer, „Amicus Plato Magis Amica Veritas”, în *Dialog and Dialectic. Eight Hermeneutical Studies on Plato*, translated and with an Introduction by Christopher Smith, Yale University Press, New Haven and London, 1980, p. 194. Formula, așa cum o folosește Gadamer, pare a proveni din Evul Mediu târziu.

Respect pentru oameni și cărți

- b. Henry Guerlac folosește ocurențele „slogan”, „proverb”, „aforism”, „inscripție”⁴;
- c. Leonardo Tarán apelează la „epitomiză”, „proverb”, „spusă”, „afirmație”⁵.

Chestiunea pare a deveni artificial dificilă. Să megem puțin îndărăt cu necesare precizări. Cea mai importantă precizare vizează conținutul ca atare al termenului „proverb”.

În ebraică avem pentru „proverb” cuvântul „masal”, probabil din rădăcina „MSL” care înseamnă „a conduce”⁶. Prin urmare, proverbul este un cuvânt rostit de un conducător. Așa apare în *1 Samuel* 10, 12, ca „proverb”, „zicală”: *Responditque alius ad alterum, dicens: Et quis pater eorum? Propterea versum est in proverbium: Num et Saul inter prophetas? Cessavit autem prophetare, et venit ad excelsum;* / «Cineva din Ghibeea a răspuns: „Și cine este tatăl lor?” De-acolo zicala : „Oare și Saul este între prooroci?”». Apare apoi drept „cuvânt de pomină” sau „de batjocură” ca în *2 Cronici* 7, 20: *Sanctificavit quoque Salomon medium atrii ante templum Domini: obtulerat enim ibi holocausta et adipēs pacificorum: quia altare aeneum, quod fecerat, non poterat sustinere holocausta et sacrificia et adipēs;* / „vă voi smulge din țara Mea, pe care v-am dat-o, voi lepăda de la Mine Casa aceasta, pe care am închinat-o Numelui Meu, și o voi face de pomină și de batjocură printre toate popoarele”. Ideea este că acela care suferă, devine subiectul unei lecții din care alții pot trage o învățătură. Alte sensuri: “cântec zeflemitor”: *Isaia* 14, 4: *sumes parabolam istam contra regem Babylonis, et dices: Quomodo cessavit exactor; quievit tributum?* / «atunci vei cânta cântarea aceasta asupra împăratului Babilonului și vei zice: „Iată, asupritorul nu mai este, asuprirea a încetat”»);

⁴ Henry Guerlac, „Amicus Plato and Other Friends”, în *Journal of the History of Ideas*, Vol. 39. No. 4 (Oct.-Dec., 1978): „slogan”, p. 627; „proverb”, pp. 627, 630, 632; „aphorism”, pp. 627, 628, 631; „inscription”, - p. 633.

⁵ Leonardo Tarán, „Amicus Plato sed magis amica veritas”, în *Collected Papers (1962-1999)*, BRILL Academic Publishers, Leiden-Boston-Koln, 2001: „epitomize” - p. 1; „proverb”, pp. 2, 3, 5, 6, 23, 29, 42; „saying”, pp. 2, 4, 7, 8, 10, 12, 15, 24, 26, 31, 32, 33, 35; „statement”, p. 28. Amintesc aici și capitolul „AMICUS PLATO ... sau *Despărțirea de Noica*”, în Alexandru Paleologu, *Ipoteze de lucru*, Editura Cartea Românească, București, 1980, pp. 7-67. „E cazul de a exclama (s.m.): *amicus Plato...*”; p. 31. Numai că, spre deosebire de Aristotel, sper să nu fie deplasată comparația!, Paleologu se „desparte” de Noica într-un alt fel: „adică deloc”, p. 67.

⁶ *Dicționar Biblic*, Societatea Misionară Română, Editura „Cartea Creștină”, Oradea, 1995, pp. 1081-1082. Anatole Bailly traduce *paroimia* prin „proverb”, „parabolă”, *Dictionnaire Grec-Français*, Librairie Hachette, Paris, 1915, p. 1492.

„ghicitoare”, „întrebare încurcată”: *Habacuc 2, 6: Numquid non omnes isti super eum parabolam sument, et loquelam aenigmatum ejus, et dicitur: Vae ei qui multiplicat non sua? usquequo et aggravat contra se densum lutum?* / «Nu va fi el de batjocura tuturor acestora, de râs și de pomină? Se va zice: „Vai de cel ce adună ce nu este al lui! Până când se va împovăra cu datorii?”».

În limba greacă termenul corespunzător este *paroimia* (din *para*: “în afară”, „pe lângă” și *imos*: “drum”), încât proverbul este un cuvânt comun întrebuințat de mulțime, aplicat la cazuri particulare sau multiple dar totdeauna similare. *Paroimia* poate însemna și „proverb”, și „zicere obscură”, și „zicală” (*Ioan 16, 25: Haec in proverbii locutus sum vobis. Venit hora cum jam non in proverbii loquar vobis, sed palam de Patre annuntiabo vobis; / „V-am spus aceste lucruri în pilde. Vine ceasul când nu va voi mai vorbi în pilde, ci vă voi vorbi deslușit despre Tatăl”; Ioan 16, 29: Dicunt ei discipuli eju : Ecce nunc palam loqueris, et proverbium nullum dicis; / «Ucenicii Săi I-au zis: „Iată că acum vorbești deslușit și nu spui nicio pildă”»;* *2 Petru 2, 22: Contigit enim eis illud veri proverbii: Canis reversus ad suum vomitum: et, Sus lota in volutabro luti; / «Cu ei s-a întâmplat ce spune zicala adevarată: „Câinele s-a întors la ce vărsase” și „scroafa spălată s-a întors să se tavalească iarăși în mocirlă”», sau „proverb”, „pildă”: *Ioan 10, 6: Hoc proverbium dixit eis Jesus: illi autem non cognoverunt quid loqueretur eis; / „Isus le-a spus această pildă, dar ei n-au înțeles despre ce le vorbea”*).*

Oricum, proverbul este un gen literar, parabola este o figură de stil, și aici se apropie de sensul prim al lui „masal” care s-ar traduce și prin „comparație”, încât sensul exact al termenului „parabolă” este: punerea a două lucruri unul lângă altul, prin urmare este vorba despre compararea lor.

Pe scurt, un proverb *comunică* un adevăr prin asemănare fără să fie el însuși un adevăr. Cu alte cuvinte proverbul este un discurs concis despre înțelepciune, atât de concis încât poate fi redus la câteva cuvinte.

În limba română cuvântul „proverb” (*pro*)vine din limba latină, din *proverbium*, și înseamnă chiar „proverb”, „dicton”. Este format din prefixul *pro* („înainte”, „în fața”, „pentru”, „în loc de”, „spre”) și substantivul de gen neutru *verbum* care înseamnă, față cu problema care mă interesează aici, „vorbă adâncă”, dar și „vorbă goală”, înseamnă „zicătoare”, dar și „a înșela pe cineva”. Într-o altă explicație, cuvântul „proverb” derivă din *pro* („pentru”, „spre”) și *verba* („cuvinte”), caz în care proverbul este acela care concentrează multe cuvinte în spuse puține (de unde „zicala” sau „dictonul”).

Cât privește „aforismul”, acesta enunță concis, expresiv și memorabil o cugetare cu aplicabilitate relativ generală („maximă”, „adagiu”, „panseu”, „apoftegmă”), în timp ce „sloganul”, mai curând o temă din teoria comunicării, exprimă în formule concise și ușor repetabile (și de reținut) chestiuni politice și economice cu scop publicitar sau de propagandă politică. Toate ocurențele pomenite mai sus basculează în jurul și înlăuntrul „proverbului”.

Trei cărți din Vechiul Testament sunt atribuite lui Solomon: *Cartea Proverbelor* (vorbește despre înțelepciunea *necesară* în viață), *Ecleziastul* (tratează despre prostia omenească *prezentă* în viață) și *Cântarea Cântărilor* (prezintă dragostea ca *intermediar* între cele două extreme). *Cartea Proverbelor* are un obiectiv foarte clar: să nu ne supărăm când cineva ne atrage atenția spunându-ne că am greșit. Iar în *Ezechiel* 3, 19 citim: *Si autem tu annuntiaveris impio, et ille non fuerit conversus ab impietate sua, et a via sua impia, ipse quidem in iniquitate sua morietur : tu autem animam tuam liberasti; /* “dacă tu vei înștiința pe cel rău și el nu se va întoarce de la răutatea lui și de la calea sa cea rea, acela va pieri de păcatul său, iar tu îți vei mântui sufletul tău”⁷ (revin asupra chestiunii la finalul cărții).

De unde se pleacă? De la vechea și noua problemă homerică. Să vedem despre ce este vorba, pe scurt și în legătură cu „proverbul” în jurul căruia ne mișcăm, și cum s-a ajuns acolo. La Platon și Aristotel mergem, iată și unde!

2. O *disputatio* neterminată

Două locuri exemplare sunt în joc, unul din *Republica*, altul din *Etica Nicomahică*, primul cu trimitere directă la Homer (Platon), celălalt cu trimitere indirectă la Platon. și nu știu de ce am impresia că personajele citate își plătesc polițele!, în fine, cel puțin fiul lui Nicomah, și poate pe bună dreptate [spun în această paranteză preparatorie față cu raporturile celor doi, că „Liceul” – *Lykeion* – era un loc frecventat de tineri și în care inclusiv Socrate obișnuia să-și petreacă mult timp (la finalul *Banchetului* acolo se duce). Fac precizarea pentru a arăta că „Liceul” nu este replica lui Aristotel la Academia platoniciană, ci doar locul în care Stagiritul își va așeza, pentru 13 ani, școala. Liceul, în realitate,

⁷ Pe larg și cu exemplificări am întârziat asupra temei în „Câtă înțelepciune ascund proverbele”, în revista *Transilvania*, nr. 8/2011, pp. 1-4.

data din timpul lui Pisistrate și era un lăcaș consacrat lui Apollo Lykeios și schimbul de replici dintre cei doi nu are nimic de-a face cu povestea aceasta]⁸.

Iată ce pune Platon în seama lui Socrate în *Republica* într-un „loc comun” (595 b-c), de unde toată povestea pare a pleca:

Socrate: „Așa cum v-am spus, – n-o să mă denunțați autorilor de tragedii și tuturor celorlalți artiști imitatori – arta imitativă pare a dăuna gândurilor ascultătorilor, căci nu au drept leac știința celor-ce-sunt”.

Glaucon: „La ce te referi spunând aceasta”?

Socrate: „S-o spun, deși dragostea și sfiala pe care din copilărie le port lui Homer mă opresc să vorbesc. Căci se pare că el a fost întâiul dascăl și diriguitor al tuturor acestor frumoși poeți tragici. Și totuși, nu trebuie prețuit un om înaintea adevărului, ci trebuie să spun ceea ce am de spus”⁹. Și de la Platon, prin Aristotel sfârșim în Augustin: *homini praeponit veritatem* (*De civitate Dei*, X, 30). Invoc aici și critica lui Homer administrată de Platon așa cum apare ea în Henri-Pierre Cazac de unde află că Victor Cousin crede, urmând pe Joachim Camerarius, traducător al lui Homer în latină (secolul XVI), că acesta

⁸ „Liceul era unul dintre cele trei gimnazii ale Atenei; așezat la răsărit de oraș, pe râul Illios, acest așezământ era închinat lui Apolo Lycianul” (Platon, *Dialoguri*, traducere de Cezar Papacostea, Editura IRI, București, 1996, nota 1, p. 146). Discuția dintre Socrate și Phaidon din dialogul *Phaidros* are loc pe un platou și după o plimbare de-a lungul pârâului Illios (mai curând decât râu!).

⁹ Platon, *Republica*, traducere, interpretare, lămuriri preliminare, note și anexă de Andrei Cornea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, 595 b-c. Potrivit lui Robert Baccou, remarca platoniciană „est légèrement ironique” în ciuda faptului că Platon resimte o tandrețe și pietate filiale față de Homer. E clar că și mai puțină simpatie manifestă relativ la frumoșii poeți tragici, alții decât Homer. (cf. Robert Baccou, nota 690, p. 494, în Platon, *Oeuvrea Complètes, La République*, traduction nouvelle avec Introduction et Notes par Robert Baccou, Librairie Garnier Frères, Paris, 1945). Paginile LXXII-LXXV despre poezie și filosofie lămuresc lucrurile, dacă mai era nevoie, și era!, la fel și notele 689/691 de la pp. 493-494. Trimit și la *The Republic of Plato*, edited with Critical Notes, Commentary and Appendices by James Adam, Volume II, Books VI-X and Indexes, Cambridge: at the University Press, 1902, comentariul lui Adam de la p. 365: Platon vorbește cu emoție (cu trimitere la *Republica* 395 b) despre „dragostea și sfiala pe care din copilărie” le purta lui Homer. Nu putea fi insensibil la farmecul lui Homer cineva care avea atât de mult poet/poetic în el. De unde afecțiunea și admirația față de Homer numit cel dintâi dintre poeții tragici.

este locul de origine al celebrei spuse care pleacă de la Aristotel¹⁰, pe care-l urmăresc imediat.

Aristotel răspunde în *Etica Nicomahică*: „Este preferabil, poate, să examinăm caracterul universal al binelui și să încercăm a-i defini natura (ceea ce Aristotel făcuse deja la 1095 a 26-28, n.m.), deși o asemenea cercetare va fi îngreuiată de faptul că cei care au introdus doctrina Ideilor ne sunt prieteni. Credem însă că, pentru a salva adevărul, este mai bine și chiar necesar să renunți la sentimentele personale, cu atât mai mult dacă ești filosof. Căci, deși le iubim pe amândouă, este pentru noi o datorie sacră să punem adevărul mai presus de prietenie”¹¹. Povestea pare chiar mai veche, personaje sunt Hesiod, Homer, muzele și poezia. Iată desfășurătorul: „O vorbă a lui Hesiod, a poetului care a formulat cel dintâi, în vestita sa consacrare a muzelor, ideea unei conștiințe a misiunii poetului, poate ilustra cele spuse. În introducerea la *Teogonia*, muzele i se înfățișează acestuia și-i spun: «Știm să zicem multe lucruri neadevărate, ce seamănă cu cele adevărate, dar știm, de asemenea, atunci când vrem, să facem să răsunе adevărul». De cele mai multe ori, vorba aceasta este înțeleasă ca o luare de atitudine critică a poetului împotriva configurării homerice a lumii zeilor, ca și cum poetul s-ar baza pe o nouă legitimare, de vreme ce muzele i-ar fi spus: «Avem gânduri bune cu tine. Cu toate că am putea, desigur, s-o facem, nu te vom pune să spui neadevăruri – cum l-am pus pe Homer –, ci numai lucruri adevărate». Cred - din mai multe motive, înainte de toate din pricina extraordinarei simetriei a celor două versuri – că poetul vrea

¹⁰ Henri-Pierre Cazac, *Polémique d'Aristote contre la Théorie Platonicienne des Idées*, Émile Croharé, Éditeur, Tarbes, 1889, p. 11. Aceeași chestiune în Plato, *The Republic*, with an English Translation by Paul Shorey, In Two Volumes, II, Books VI-X, Harvard University Press, London, 1942, nota b, p. 420.

¹¹ Aristotel, *Etica Nicomahică*, traducere, studiu introductiv, comentarii și note de Stella Petecel, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, 1096 a. La nota 51, p. 274 Stella Petecel spune: „ca linie de conduită, această afirmație îl caracterizează perfect pe Aristotel care nu face niciodată concesii unor considerente străine de corectitudinea cercetării. Ea este însă, fără îndoială, și o parafrază ironică la cuvintele prin care Platon însuși se scuză când îl critică pe Homer”, cu trimitere la *Republica*, 595 b-c; 607 c [ultimul loc, 607 c spune: “dacă poezia și rațiune ar vorbi cu rațiune în favoarea plăcerii, cum că trebuie ca ea să existe într-o cetate bine orânduită, noi le-am primi bucuroși, fiindcă ne dăm seama că suntem sub vraja lor. Însă ceea ce pare a fi adevărat nu se cuvine trădat. Dar n-ai fost și tu, prietene (spune Socrate lui Glaucon, fratele mai mare al lui Platon - n.m.), vrăjit de către poezie și mai ales atunci când ai privit-o prin intermediul lui Homer”? Și se vede cum Platon revine aici și întărește ceea ce spusese deja mai înainte în *Republica*, 595 b-c].

să zică: muzele pot oferi întotdeauna, atunci când oferă ceva, atât adevăruri, cât și lucruri false. A spune totodată adevărul și neadevărul și a indica, astfel, o direcție deschisă – iată ce constituie cuvântul poetic. Adevărul său nu este dominat de distincția dintre adevărat și fals, în felul în care și-l închipuie filosofii răutăcioși, atunci când spun despre poeți: «Poeții mint însă mult»¹². Potrivită foarte intervenția lui Gadamer, Platon nu e tocmai pe pământ nedestelenit.

Și încă puțin despre relația celor doi, Platon și Aristotel: „Socrate atrăgea și reținea elita tineretului de aur al Atenei prin puterea de seducția a pasiunii amoroase, erijându-se în expert al problemelor privitoare la eros. Dar exemplul lui nu este izolat: Platon a fost amantul, și se pare nu numai «platonice», al lui Alexis sau al lui Dion; succesiunea scholarhilor din Academie s-a transmis, timp de trei generații, de la îndrăgostit la iubit, căci Xenokrates a fost erastul lui Polemon, Polemon al lui Krates, iar Krantor al lui Arkesilas. Și acest lucru nu era propriu platonicienilor (Aristotel a fost erastul elevului său Hermias, tiranul Atarneei [...], nici filosofilor în general, relații analoge unindu-i pe poeți, artiști și savanți)”¹³.

Suștin că despărțirea lui Aristotel de Platon este de pus în legătură și cu succesiunea la conducerea Academiei care se făcea pe linie homoerotică, și am senzația că *Etica Nicomahică* (în special cărțile VIII-IX) este un răspuns explicit la felul în care *philia* este tratată de Platon. De remarcat este și faptul că Aristotel, tot delimitându-se de Platon (și nu cred că „despărțirea” lor angajează doar aspectul metafizic; Aristotel se va fi simțit nedreptățit de a nu fi fost ales pentru conducerea Academiei și Speusippos¹⁴ nu e preferat din motive de nepotism!), ajunge să-și configureze propria doctrină despre prietenie. Speusippos, am spus, nu este preferat din motive de nepotism (era fiul surorii lui Platon) și nici pentru grozave afinități metafizice. Nu avea o fire

¹² Hans-Georg Gadamer, *Actualitatea frumosului*, traducere de Val. Panaitescu, Editura Polirom, Iași, p. 13.

¹³ Henri-Irénée Marrou, *Istoria educației în antichitate*, vol. I, traducere și cuvânt înainte de Stella Petecel, Editura Meridiane, București, 1997, p. 69.

¹⁴ „O tradiție, care nu ar reprezenta decât un raționament psihologic, afirmă că această alegere i-a revoltat în mod deosebit pe Aristotel și Xenokrates, care au decis să plece în Asia Mică, la curtea lui Hermias” – cf. Léon Robin, *Platon*, traducere de Lucia Magdalena Dumitru, Editura Teora, București, p. 24.

asemănătoare cu a lui Platon, se plânge Diogene Laertios¹⁵, era înclinat spre mânie și supus plăcerilor, ceea ce însemna că făcea lucrul acesta fără de măsură. Aristotel îl pomenește în *Etica Nicomahică* de două ori, iată și cum.

În cartea I, 1096 b, când vorbește despre conceptual de Bine, Aristotel spune: „binele nu este deloc în mai mare măsură bine pentru că este etern, la fel cum ceea ce este alb nu este mai alb dacă durează timp îndelungat decât dacă durează o singură zi”, și e foarte clar că în joc este doctrina Ideilor neagreată de Stagirit. Speusippos e amintit aici ca nefiind în descendență platoniciană, nu!, Speusippos pare a-i urma pe pythagorei care “situează Unul în coloana binelui”. La drept vorbind, în cauză sunt “seriile paralele ale principiilor pythagoreice unde Unul și Binele se află pe aceeași coloană”, chiar dacă Aristotel nu agreează acest punct de vedere pentru că Binele este într-o poziție inferioară. Ce crede Aristotel e că „Unu este Binele în devenire”, Binele nu e identic cu Unu. Iar Speusippos nu aderă la doctrina pythagoreilor, doar „se apropie de ea punând Unul la originea lucrurilor și distingându-l de Bine”¹⁶.

Apoi apare Speusippos în cartea VII, 1153 b într-o situație care nu-i este în nici un fel favorabilă. „Felul în care Speusippos încearcă să respingă acest argument (uzând de comparația cu plusul care este contrariu în același timp și egalului și minusului) nu rezolvă nimic, pentru că nici el n-ar putea susține că plăcerea este în esența ei un rău”. Unde și cum păcătuiește Speusippos? El admite „existența mai multor contrarii”, numai că „opозиția de contrarietate este o opозиție maximă, ce nu admite decât doi termeni, cu alte

¹⁵ Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, traducere de C.I. Balmuș, studiu introductiv și comentarii de Aram M. Frenkian, ediție îngrijită de Bogdan Olaru, Editura Polirom, Iași, 1997, IV, I, 1.

¹⁶ Stella Petecel, „Comentarii” la *Etica Nicomahică*, notele 61, 62, p. 275. Trimiterea este la *Metafizica*, 1072 b: „Dar Gândirea în sine are ca obiect cel mai mare bine în sine, iar Gândirea cea mai pură are ca obiect Binele cel mai pur. Astfel, Gândirea se gândește pe sine însăși prin participarea la inteligibil, căci ea însăși devine inteligibilă”, Aristotel, *Metafizica*, traducere de Ștefan Bezdechi, note și indice alfabetic de Dan Bădărău, Editura IRI, București, 1996, p. 477. În traducerea lui Andrei Cornea citim varianta: „Or, gândirea care e intrinsec gândire ține de ceea ce e intrinsec cel mai bun și este în cea mai mare măsură/astfel/ când are ca obiect ceva în cea mai mare măsură bun. Iar Intellectul se gândește pe sine însuși percepându-se ca inteligibil. El devine inteligibil atingându-se pe sine și gândindu-se pe sine, astfel încât Intellectul și inteligibilul devin identice”, Aristotel, *Metafizica*, traducere, comentarii și note de Andrei Cornea, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Humanitas, București, 2007, pp. 448-449.